

Wahlverwandschaften

Musikalske relationer mellem
Tyskland og Danmark
i perioden 1760-1914

Tale ved udstillingsåbning i Göttingen 9.
maj 2004*

*Afførstebibliotekar Niels Krabbe, leder af
Center for Musik og Teater ved Det Kongelige
Bibliotek*

Fra mit kontor i Det kongelige Biblioteks nye bygning "Den sorte Diamant" kan jeg daglig se ned på en enorm bronzestatue af en han-løve, der hævet over trafiklarmen majestætisk sidder på sin piedestal med hovedet let drejet mod syd – altså mod Tyskland; det er den såkaldte Istedløve, skabt af den danske billedhugger H.W. Bissen i 1860 som symbol på dansk heltemod i den første slesvigske krig fra 1848-1851 og opstillet i Flensborg til minde om de faldne i slaget ved Isted. Efter det danske nederlag i 1864 blev den flyttet til Berlin – nu som symbol på den preussiske sejr over danskerne. Og endelig blev den efter 1945 placeret på sin nuværende plads i magtens centrum på Slotsholmen i København, indtil man vel på et tidspunkt bliver enig om at flytte den tilbage til Flensborg, hvor den rettelig hører hjemme. Istedløven er således symbolet på den ene side af forholdet mellem Danmark og Tyskland, nemlig det antagonistiske forhold. Men netop kun den ene side. For set i det lange historiske perspektiv træder modsætningsforholdet mellem Danmark og Tyskland i baggrunden til fordel for samhørighed og politisk/kulturelt fællesskab.

Denne udstilling er bestemt ikke første gang der sættes fokus på forholdet mellem dansk og tysk kultur i almindelighed og musik i særdeleshed. Eller sagt på en anden måde: etableringen af en dansk identitet og en dansk national musikkultur må have netop sådanne relationer som et af sine væsentlige fokuspunkter. Med enkelte undtagelser – specielt i årene efter 1864 og i perioden 1933-1945 – har den tyske indflydelse og den tyske inspiration i Danmark været af helt afgørende betydning. Ikke sådan at forstå at den bare ureflekteret er blevet accepteret. Men det har netop været styrken i forholdet: indflydelsen er i perioder blevet anfægtet, udfordret, diskuteret etc. – og bliver det den dag i dag – men *ligegyldig* har den sjældent været. Hermed er også sagt at hvor nødig vi som "den lille" i dette forhold end vil indrømme det, så er indflydelsen i alt væsentligt gået fra syd mod nord, og kun i få enkeltstående tilfælde den modsatte vej, fra nord mod syd. Det er og bliver en relation mellem "den store" og "den lille", med alt hvad det indebærer. Eller sagt mere positivt: når regnskabet skal gøres op, er det ubetinget **Danmark** der har haft størst gavn af den musik-kulturelle udveksling mellem vores to lande.

Dansk-tyske kulturelle og for den sags skyld også politiske relationer har både fra dansk og fra tysk side være genstand for indgående forskning gennem de seneste årtier. Danske historikere har på det seneste taget visse indgroede myter op til diskussion – også myter som går helt ind til benet af den danske nationale selvforståelse. Det store samleværk, som under titlen *Dansk Identiteshistorie* udkom som nationalt projekt i 1990'erne, fremhæver det tyske islæt – direkte og indirekte – som en afgørende faktor i bestemmelsen af den danske identitet. Danske historikere har

gennemhullet en række fordomme om de såkaldte slesvigske krige i 1848-51 og 1864, hvor vores skolelærdom har cementeret forestillingen om hvordan det lille, men tapre Danmark blev løbet over ende af stormagterne og efter 1864 på uretfærdigste vis måtte afstå de tre tyske hertugdømmer, der havde været under den danske krone. Denne myte har undladt at forholde sig til at optakten til krigen faktisk var et dansk brud på internationale aftaler, som stormagterne herefter måtte modsætte sig. Til gengæld fik nederlaget i 1864 en betydning for den danske nationale identitesdannelse, som i visse forhold kan spores helt op til i dag.

Og inden for musikken har tyske musikhistorikere som professor Friedhelm Krummacher, professor Heinrich Schwab, professor Siegfried Oechsle og andre alle givet væsentlige bidrag til dansk musikhistorie ved at belyse den nationale musikhistorie på baggrund af en *tysk* horisont og en *tysk* musikvidenskabelig tradition, men med et indgående kendskab til *dansk* sprog og kultur. Så hvordan man end anskuer den danske musikhistorie, det være sig fra dansk eller fra tysk side, så er den utænkelig uden en fokusering på strømningerne sydfra. Faktisk vil udstillingen vise at selve fænomenet "en dansk national musikhistorie" er grundlagt af tyske musikere og komponister – et forhold som måske umiddelbart kan lyde paradoksalt, men som er både uproblematisk og let forklarligt ud fra de historiske forudsætninger på den tid da grundlæggelsen fandt sted, det vil sige i de sidste årtier af det 18. århundrede.

Dette fører naturligt til nogle få bemærkninger om den tidsmæssige afgrænsning af udstillingen. Begyndelsesåret 1760 skal ingenlunde antyde at på dette tidspunkt begyndte indflydelsen at gøre sig

gældende. Langt fra. Helt tilbage fra 1500-tallet havde musikkulturen i Danmark været tysk, snarere end dansk. De nære familiære relationer mellem det danske hof og en række tyske fyrstehoffer skabte grobund for en livlig import af tyske musikere; musikoverleveringen i Danmark før 1750 er faktisk mere tysk end dansk, og dansk musikhistorie indtil da kan et langt stykke hen ad vejen bedst anskues som en del af den tyske musikhistorie. Blandt talrige tyske musikere, som efterlod sig spor i Danmark, skal blot nævnes folk som Heinrich Schütz, Johann Schop, Melchior Schildt; hvortil kan føjes Dieterich Buxtehude hvis vej jo gik i den modsatte retning – altså fra Danmark mod Tyskland, men hvis danske herkomst bekræftes med de ofte citerede ord fra hans nekrolog "Patriam agnoscit Daniam" ("han anerkendte Danmark som sit fædreland").

Når 1760 er valgt som skæringspunkt skyldes det som nævnt at der nu i kraft af indvandrede tyske komponister så småt etableres en national *dansk* musikkultur. Igen kan det synes et paradoks at de to genrer som de tyske komponister med navne som Johan Abraham Peter Schulz, Johann Hartmann, Friedrich Ludwig Aemilius Kunzen, så at sige "opfinder", er det danske syngespil og den danske romanse, genrer som bliver dominerende de følgende 50-75 år og som – i hvert fald for sidstnævnte – bliver indbegrebet af dansk musikkultur i den såkaldte guldalder. Det er karakteristisk at denne symbiose mellem tysk og dansk musikkultur finder sted netop i de år hvor den vigtige retning inden for dansk politik, som går under samle-betegnelsen "de national-liberale," på samme måde uproblematisk forener dansk og tysk helt ned i det talte sprog, og hvis vigtigste politiske aktører i høj grad talte folk, der var kaldt til København fra hertugdømmerne.

Fra 1760 etableres så småt en national dansk musikkultur i kraft af indvandrede tyske komponister. Johann Adolph Scheibe (1708-1776) var den ældste af disse indvandrede komponister (Det Kongelige Bibliotek, Billedsamlingen).

Den ældste af disse indvandrede tyske komponister – og samtidig måske den, der havde det største navn i Tyskland inden han kom til Danmark var Johann Adolph Scheibe. Mest kendt i eftertiden er han naturligvis for sine angreb i *Critischer Musicus* på Johann Sebastian Bach. Sammenstødet mellem Bachs på den tid anakronistiske, lærde kontrapunktik over for den nye tids følsomhed, melodiske sødme og udtryksmæssige enkelhed sættes her på formel. For dansk musikliv fik Scheibe uvurderlig betydning som organisator af musikalske selskaber, komponist af repræ-

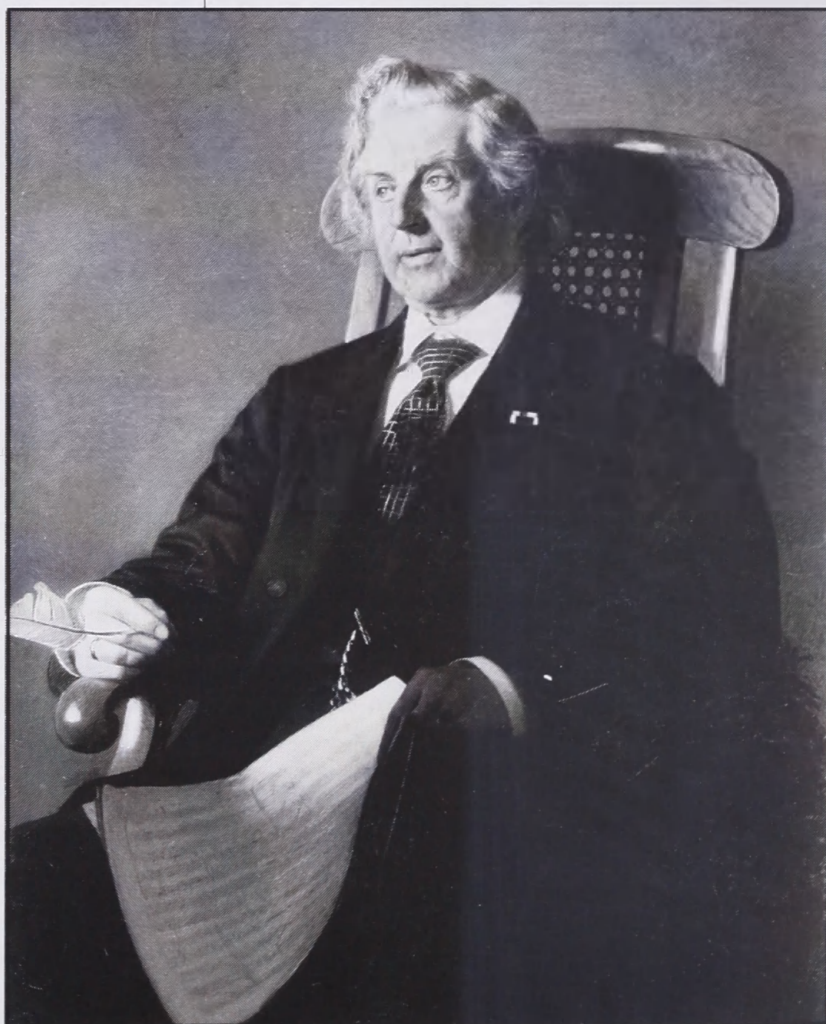
sentationsværker for hoffet og som skribent. I sidstnævnte egenskab udtalte han o. 1750 følgende trøstende ord om det danske sprog: “Det (altså sproget) egner sig særdeles for musik og lader sin uden vanskelighed sætte på noder. Det klinger også meget godt”. Gode ord som indledning til den nye borgerlige epoke i dansk musikkultur.

Det er værd at minde om at vores begreb om nationalstat hverken var en realitet i Danmark eller i Tyskland på det tidspunkt da vores udstilling starter. Man var hverken mere eller mindre “dansk”, hvad enten man talte dansk, tysk eller begge sprog

som f.eks. C.E.F. Weyse som vi jo i bund og grund betragter som værende dansk. Ej heller var man mere eller mindre "dansk" hvad enten man boede i hertugdømmerne eller i København. Faktisk var København i lige så høj grad en *tysk* by med en tysk kirke, en tysk forening, en stor tysk del i centraladministrationen osv.

Først med tilspidsningen af de politiske diskussioner omkring Slesvig-Holstens tilhørsforhold med den efterfølgende nationale bølge der fra midten af det 19. århundrede skylder hen over landet, problematiseres den stærke tyske indflydelse på dansk politik. Dette sker imidlertid uden at den i nævneværdig grad mister sin betydning på det musikkulturelle område. Også i anden halvdel af det 19. århundrede betragtes Tyskland som det naturlige

sigtepunkt for komponister, når det drejer sig om kunstnerisk inspiration. Dette forhold har vi i udstillingen tematiseret under overskriften "Tyskland som mulighedernes land", ud fra konstateringen af at det gennem hele århundredet var Tyskland komponisterne søgte til, når de begav sig på "den store dannelsesrejse" sydpå. Det var i Tyskland de opsøgte de store samtidige mestre, det var her de lod sig inspirere af koncert-opførelser og operabesøg og det var i Tyskland de for en stund følte sig højtflyvende i forhold til det lidt snævre og provinsielle musikmiljø i København. For nogens vedkommende var det også Tyskland der var målet for deres drømme om fremtidig berømmelse; en sådan berømmelse i Tyskland opnåede folk som Niels W. Gade og Emil Hartmann, mens Gades svigerfar og

For nogle danske komponister var Tyskland målet for deres drøm om berømmelse; en sådan drøm blev virkelighed for bl.a. Niels W. Gade (1817-1890). Kopi af fotografisk gengivelse af Carl Bloch's maleri af komponisten (Det Kongelige Bibliotek, Billedsamlingen).

Knudåge Riisager (1897-1974) var blandt de danske komponister, der efter første verdenskrig vendte blikket væk fra Tyskland og i stedet orienterede sig mod Frankrig (Det Kongelige Bibliotek, Billedsamlingen).

det 19. århundredes betydeligste danske personlighed J.P.E. Hartmann søgte berømmelsen i Tyskland, men af mange grunde *ikke* opnåede den.

Det var også tyske musikforlag – ikke mindst i Leipzig – der gennem det 19. århundrede bidrog til udbredelsen af dansk musik for en mere international offentlighed; for en dansk komponist var det at få et værk udgivet i Tyskland allerede et godt skridt på vej mod berømmelsen.

Faktisk er det først efter første verdenskrig at danske komponister for alvor begynder at vende blikket andre

steder hen: mod England, Frankrig og endog USA. Denne helt nye situation afspejler sig en meget berømt avisartikel fra 1924, skrevet af den unge danske komponist Knudåge Riisager, som siden skulle blive en af de betydeligste skikkelser i dansk musikliv i perioden 1930 til sin død 1974. Alene titlen på artiklen “Gallisk og germansk” ville være utænkelig et par årtier tidligere. Her hedder det bl.a.:

“Verdens opmærksomhed er vendt mod det unge Frankrig, fra hvilket land fornyelsen ventes [...] det afgørende træk i nygermansk

tonekunst er manglende sans for det formale, ubehændighed parret med overanstrengt fantasi, hang til grublen og krav om systematisering og etiske værdier. Følelse erstattes af bævende sentimentalitet”.

En sådan problematisering af Tysklands monopol som orienteringspunkt, som dog absolut ikke stod uimodsagt i tiden, er en afgørende begrundelse for udstillingens sluttidspunkt “ca. 1914”. Udstillingen afrundes derfor med et tema om Carl Nielsens forhold til tysk musik

og musikliv. Også Nielsen foretog som bekendt vigtige studerejser til Tyskland hvor han grundlagde sit noget tvetydige forhold til Wagner og sit tætte åndelige slægtskab med Brahms, ligesom også Richard Strauss og Max Reger gjorde indtryk på den unge komponist. Selvom han fik udgivet flere af sine hovedværker på tyske musikforlag som Kahnt og Peters, slog hans musik dog aldrig for alvor an i Tyskland. Således forblev dansk musiks måske største navn et nationalt dansk anliggende til længe efter sin død, hvilket nok var en diskussion værd, men hvilket falder uden for denne udstillings rammer.

Et af udstillingens temaer er komponisten Carl Nielsens (1865-1931) forhold til tysk musik og musikliv (Det Kongelige Bibliotek).

Musik

Volker Paulsen, Bariton
Gudula Senftleben, Klavier

J.A.P. Schulz (1747-1800)
Im Grünen (Text: J.H. Voss)
Mailed (Text: J.H. Voss)

F.L.Ae. Kunzen (1761-1817)
Die Ruhe (Text: J.H. Voss)

J.P.E. Hartmann (1805-1900)
Die Schneekönigin (Text: H.C. Andersen)

Emil Hartmann (1836-1998)
Im Traum aus "Skandinavische Volksmusik"
für das Pianoforte op. 30, Nr. 41

A. v. Zemlinsky (1871-1942)
Und hat der Tag all seine Qual op. 8, Nr. 2 (Text: J.P. Jacobsen)

Carl Nielsen (1865-1931)
Irmelin Rose (Text: J.P. Jacobsen)
Genrebild (Text: J.P. Jacobsen)

Emil Hartmann (1836-1898)
Reel op. 30 Nr. 25

Musikprogram ved åbning af udstillingen Wahlverwandschaften i Göttingen 9. maj 2004. Det fremgår af programmet, at hovedtemaerne i udstillingen ved denne lejlighed blev omsat til en lydæssig oplevelse.

Nu et par ord om det efterfølgende musikprogram som selvsagt lægger sig tæt op ad udstillingens hovedtemaer.

De to første sange af henholdsvis Johann Abraham Peter Schulz og Friedrich Ludwig Aemilius Kunzen er eksempler på hvordan sange af komponister fra den

så kaldte anden Berlinerskole til tekster af digtere fra Göttinger Hainbund vinder indpas i Danmark og her får afgørende betydning for etableringen af den danske romance kort før 1800. Men ikke bare det. Helt op i første del af det 20 århundrede spores denne indflydelse, først og fremmest i etableringen af den særlige danske folkelige

fællessangs-tradition i foreninger, skole og hjem, en tradition som ikke mindst Carl Nielsen bidrager til. Faktisk gør Carl Nielsen Schulz's berømte forord fra 1785 til mottoet for *sine* sange fra o. 1920. Et par citater fra 1780'erne siger mere end mange ord hvad det drejer sig om. Hos Schulz hedder det bl.a. i 1785:

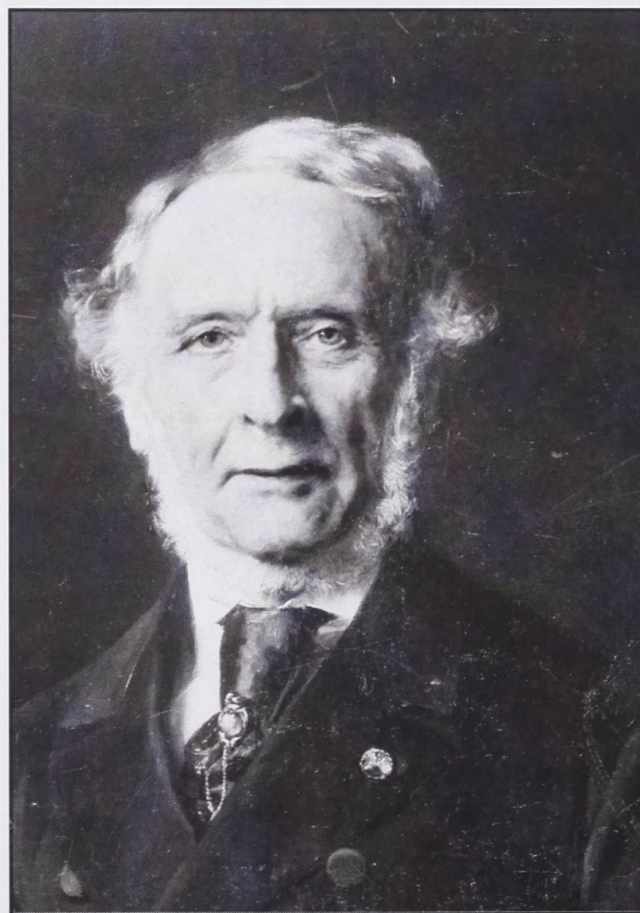
„Denn nur durch eine frappante Aehnlichkeit des musikalischen mit dem poetischen Ton des Liedes ... erhält das Lied den Schein, von welchem hier die Rede ist, den Schein des Ungesuchten, des Kunstlosen, des Bekannten, mit einem Wort, den Volkston“.

Det er udtrykket „Schein des Bekannten“ som Carl Nielsen gør til sit 150 år senere.

Også digteren Johann Heinrich Voss har øre for dette, når han i et brev til Schulz, ligeledes fra 1785, skriver:

„Die neuen Melodien weiss ich schon alle auswendig, und wundre mich fast, dass sie mir nicht gleich, da ich die Lieder machte, eingefallen sind“.

Johann Peter Emilius Hartmann, programmets næste komponist, er nok den betydeligste nationale komponist i det 19. århundrede – i hvert fald er han den hvis virke strækker sig over det længste tidsrum, faktisk de sidste tre fjerdedele af århundredet. Ikke for ingenting bar han på sine gamle dage tilnavnet “Vidunderoldingen”. H.C. Andersens digt *Die Schneekönigin* fra 1829, som Hartmann satte i musik omkring 1837

Selvom Emil Hartmann (1836-1898) (t.h.) hele livet led under at være søn af J.P.E. Hartmann (1805-1900) opnåede han at blive et betydeligt navn i Tyskland. (Det Kgl. Bibliotek).

skal jo ikke forveksles med hans store æventyr af samme navn, som den nuværende danske dronning har gjort kendt viden om. Sangen er et sidestykke til Schuberts *Erlkönig* og handler om det overnaturliges indgriben i en menneskeskæbne med døden til følge. Kort fortalt berettes om pigen der i vinternatten venter på sin elskede møllersvend. Om møllersvenden der fortrøstningsfuld begiver sig på vej til kæresten men på vejen drages i døden af snedronningen, og om pigen der til sidst går til møllen: "zur Mühle sie geht, das Treibrad es steht", som det hedder i sangens slutlinje.

Emil Hartmann led gennem hele livet under at være søn af den førnævnte gamle Hartmann. Sammenfattende kan man sige at hans sind var mere kompliceret og hans ambitioner større end faderens, og af begge grunde havde han det svært. Men han opnåede et betydeligt navn i Tyskland både i kraft af de mange værker han fik trykt på tyske forlag og de mange koncerterrejser med egne værker som han foretog. Netop samlingen med arrangementer af skandinavisk folkemusik fra 1881, som vi skal hører to stykker fra, havde stor succes både i Danmark og Tyskland. Læg mærke til molmelodien i det første af stykkerne; det har en umiskendelig lighed med Danmarks Radios pausesignal der bygger på den ældste danske melodi overleveret på noder, nemlig sangen "Drømte mig en drøm i nat" fra det såkaldte *Codex Runikus*.

De to sidste komponister på programmet, Alexander Zemlinsky og Carl Nielsen, har i hvert fald det til fælles at de begge skrev to betydelige lieder til to af de samme tekster af den danske digter Jens Peter Jacobsen, nemlig *Irmelin Rose* og *Und hat der Tag all seine Qual* (på dansk "Har Dagen sanket al sin Sorg og grædt den ud i Dug") Nielsen som den første af de to i

1891, Zemlinsky i 1899. Nielsens "Irmelin" er en af hans mest yndede Lieder. Læg især mærke til hvordan akkompagnementet er varieret fra strofe til strofe i tæt forbindelse med "handlingens" gang i Jacobsens episke digt om den stolte kongedatter Irmelin, der afviser sine bejlere.

S luttelig skal jeg henlede opmærksomheden på den lille bog der er udarbejdet i tilknytning til udstillingen. Det er ikke en udstillingskatalog i traditionel forstand, men en selvstændig fremstilling der uddyber udstillingens 14 temaer med inddragelse af udvalgte eksponater fra udstillingen som illustrationer. Bogen er udarbejdet af de tre udstillingsredaktører, forskningsbibliotekarerne Anne Ørbæk Jensen, Inger Sørensen og Claus Røllum-Larsen. Det er disse tre musikforskere der har ansvar for udstillingens faglige indhold, for udvælgelsen af eksponater og – i samarbejde med gode kolleger fra Göttingen – for udstillingen ydre som det fremtræder i dag. Som leder af den ansvarlige afdeling på Det Kongelige Bibliotek i København er det mig en kær pligt til Direktør Kolding Nielsens officielle tak at føje Musik- og Teaterafdelingens hjertelige tak til alle involverede parter – såvel i Göttingen som i København – herunder ikke mindst de tre nævnte redaktører, blandt hvilke kun den ene, Inger Sørensen, har kunnet blive i Göttingen helt til i dag.

God fornøjelse med det efterfølgende musikprogram og med et nærmere studium af vores udstilling. Tak for Deres opmærksomhed.

* Udstillingen vises i Leipzig i efteråret 2005 samt på Det Kongelige Bibliotek i foråret 2006. Omtale af udstillingen findes på www.kb.dk/kb/dept/nbo/ma/udst/index.htm.